

ירון רן, **הערביסט: אליהו ששון והמאבק הציוני במרד הערבי**. רעות: אפי מלצר מחקר והוצאה לאור, 2018, 754 עמודים כולל מפתחות.

הספר **הערביסט** הוא ביוגרפיה מרשימה של אליהו ששון (1900 או 1901-1978), יהודי יליד דמשק, איש רב פעלים, פעיל ציוני ולאומי ערבי, עיתונאי שכתב בעיתונות הסורית של שנות העשרים והשלשים של המאה הקודמת והיה דמות מרכזית בבניית מערך המודיעין בתקופת היישוב ולאחר הקמת מדינת ישראל. לא פחות מכך, הספר הוא הצצה מסקרנת אל ההיסטוריה של הקהילה היהודית בדמשק, אל ראשית הפעילות הציונית של יהודים צעירים ילידי הקהילה, אל ההיסטוריה של סוריה בתקופת פיצול (1918-1920) ובשנים הראשונות של המנדט הצרפתי (1920-1939), ואל ההיסטוריה של המודיעין בתקופת היישוב, שהיה הבסיס לבניית מערך המודיעין לאחר קום המדינה. הביוגרפיה של ששון מסתיימת עם תום המרד הערבי ב-1939 ומשתלבת בנקודות ציון היסטוריות אלה. הספר הוא פרי עבודת מחקר דקדקנית, ונראה כי הכותב הפך כל מסמך כדי לשחזר לפרטי פרטים כל פעולה וכל מהלך, כל היבט, כל שינוי וכל מהפך לא רק בהיסטוריה האישית, המשפחתית, הפוליטית והמוסדית של אליהו ששון, אלא גם בסיפור הציונות בדמשק, בהיסטוריה של העיתונות בסוריה ושל המודיעין והמזרחנות הישראלית. גישה לארכיון הפרטי של ששון העניקה למחבר יתרון חשוב. אין ספק כי זהו מקור רב ערך ואני מקווה כי אפשר יהיה לנצל את הפוטנציאל המחקרי הגלום בו גם בעתיד. אליהו ששון אכן ראוי לביוגרפיה שכזו. היא משתלבת בהתעניינות הגוברת בשנים האחרונות בהיסטוריה של יהודים בחברות מוסלמיות וערביות מנקודת המבט של חקר המזרח התיכון, השונה מנקודת המבט של חקר היסטוריה יהודית.¹ חיבור זה משתלב גם בהיסטוריה של המזרחנות הישראלית, הנכתבת אף היא בימים אלה.² על אף חשיבותו, הספר לוקה בכמה חסרונות אופייניים למסורת הכתיבה על יהודים בכלל, ועל יהודים מארצות מוסלמיות וערביות בפרט, כפי שהתקיימה, לפחות עד לאחרונה, בשדה המוכר בשם "לימודי יהדות". לפני שאתייחס לתוכן, חשוב לציין כי הספר עב הכרס (מעל 700 עמודים) מבוסס על עבודת הדוקטור של רן, ויש להניח כי

1 ראו גיליון **ג'מאעה** כ"ה (2021) שהוקדש כולו להיסטוריה של יהודים בתרבויות האסלאם.
2 המזרחנות הערבסטית-מודיעינית והאקדמית הישראלית עדיין לא זכתה למחקר היסטורי שיטתי שיציג את סיפורה המלא. עיון סוציולוגי ופונקציונליסטי מספק גיל אייל בספרו, **הסרת הקסם מן המזרח** (תל אביב: מכון ון ליר והוצאת הקיבוץ המאוחד, 2005). ראו גם Eyal Clyne, *Orientalism, Zionism and Academic Practice: Middle East and Islam Studies in Israeli Universities* (London: Routledge, 2019). על שנותיה הראשונות של המזרחנות האקדמית בישראל ראו גם עמית לוי, "מזרח חדש: מזרחנות יהודית-גרמנית בפלשתינה/ישראל: 1926-1963" (חיבור לשם קבלת תואר דוקטור, האוניברסיטה העברית בירושלים, 2021).

עבודת עריכה מהודקת הייתה הופכת את הקריאה בו לקולחת יותר. היקפו הנכבד של המחקר הוא, במידה רבה, גם תוצאת המתודולוגיה השמרנית והיומרנית, המוצאת חשיבות עליונה באזכור כל מסמך קיים ובשחזור כל פרט בהיסטוריה של מושא המחקר כדי להגיע אל "האמת" ההיסטורית.

העיסוק של הספר בהיסטוריה של התנועה הציונית בסוריה בכלל, ובדמשק בפרט, עשוי היה לשפוך אור על קהילה יהודית מפוארת, שהכתיבה עליה שמרנית וחסרה בהשוואה להיסטוריוגרפיה של הקהילות היהודיות בעיראק, במרוקו ובמצרים, למשל. יהודי סוריה חוו משברים דרמטיים במחצית השנייה של המאה התשע עשרה. פשיטת הרגל של האימפריה העוסמאנית בשנת 1875 הביאה לקריסה כלכלית של משפחות מן האליטה החברתית והכלכלית היהודית, שבניהן היו בנקאים ומלווי כספים לממשל העוסמאני. קריסה זו גרמה למשבר כלכלי-חברתי עמוק בקהילה כולה, שעליו מצביע גם המחבר. לעומת ההנחה על קריסתן המוחלטת של משפחות האליטה, מחקרים עדכניים מצביעים על הערוצים החדשים שאליהם פנו משפחות אלה, בעיקר במסד המנהלי של האימפריה.³ מחקרים אלה גם מצביעים על השתתפותם הפעילה של יהודים ונוצרים במרחב הכלכלי, האזרחי והפוליטי העוסמאני בסוריה עוד לפני המאה התשע עשרה ועד לאחר מלחמת העולם הראשונה.⁴ אירוע קריטי נוסף שהשפיע על הקהילה היה עלילת הדם בשנת 1840, המוכרת בשם "עלילת דמשק". פרשה זו ערערה את היחסים בין יהודים ובין נוצרים ומוסלמים במזרח התיכון כולו, ואפילו את היחסים בין יהודים ובין נוצרים באירופה. היא השפיעה על מעמדם של יהודים בכל האימפריה העוסמאנית, על המעורבות הדיפלומטית של כמה ממעצמות אירופה באימפריה, וכן על מעורבות פילנתרופית יהודית בקהילות המזרח, שהתגלמה בפעילותן של דמויות כמו מונטיפיורי ורוטשילד ובארגונים כ"ח ואליאנס.⁵

בעיית המקורות אפיינה את כתיבת ההיסטוריה של המזרח התיכון, ובכלל זה את כתיבת ההיסטוריה של היהודים בו, והיא השפיעה במידה מסוימת על כמה מהמגבלות בספר הנסקר פה. בדיון על ההיסטוריה של המודיעין הישראלי ושל הפעילות הציונית בדמשק הכותב מרבה להתבסס על מקורות ארכיוניים מתקופת היישוב ומהשנים

3 Aviv Derri, "Bonds of Obligation, Precarious Fortunes: Empire, Non-Muslim Bankers, and Peasants in Late Ottoman Damascus, 1820s-1890s" (PhD diss., New York University, 2021); אביב דרעי, "היסטוריה חברתית של אליטות סוחרים לא-מוסלמיות בסוריה העוסמאנית: על קריירות בירוקרטיות ושייכות אימפריאלית", *ג'מאעה* כ"ח (2021): 91-110.

4 ראו למשל Bruce Masters, *Christians and Jews in the Ottoman Arab World: the Roots of Sectarianism* (Cambridge: Cambridge University Press, 2001)

5 יונתן פרנקל, *דם ופוליטיקה: עלילת דמשק, היהודים והעולם* (ירושלים: מרכז זלמן שזר לתולדות ישראל, 2003).

הראשונות של מדינת ישראל. אלה מקורות מתבקשים בדיון כזה. אבל בכל הנוגע להיסטוריה של סוריה העוסמאנית ושל קהילתה היהודית, הוא נוטה להסתמך על מקורות דיפלומטיים אירופיים, בעיקר בריטיים וצרפתיים, ונטייה זו מעלה קושי. מקורות דיפלומטיים עשויים להיות רבי ערך אם קוראים אותם בביקורתיות, תוך התייחסות להטיות תרבותיות ואחרות של כותביהם – נציגים אירופיים ששירתו את מדינותיהם ופעלו בתוך עולם דימויים והנחות יסוד אופייניים לזמנם, על אימפריה מנוונת ושוקעת ועל ילידים חסרי תרבות. כדי להתגבר על הטיות אלה, חוקרים משתמשים גם במקורות עוסמאניים וערביים מקומיים. אלא שלכותב לא הייתה גישה אליהם בשל אי-זמינות של תיעוד הנמצא בסוריה, ואולי גם בגלל מגבלות השפה (בעיקר בכל הנוגע לחומרים עוסמאניים). אלה מגבלות אובייקטיביות, ונוסף עליהן גם קושי הנובע מן ההנחה שמסמכים בכלל, ומקורות דיפלומטיים בפרט, הם בהכרח ניטרליים ולפיכך עשויים לשקף את המציאות כפי שהייתה באמת.⁶ הכותב אמנם עומד על מגבלות התיעוד הנוגע לקהילת יהודי דמשק בהתייחסו למסמכים שכתבו השליחים והנציגים הארץ ישראלים שהגיעו אליה, אך כפי שאראה בהמשך, גם את המקורות הללו הוא אינו קורא בביקורתיות.

באופן כללי אפשר לחלק את הספר לשני חלקים עיקריים. הראשון מתמקד בביוגרפיה של אליהו ששון בצעירותו, בפעילותו הציבורית האינטלקטואלית והלאומית בסוריה לפני מלחמת העולם הראשונה ואחריה, בתקופת שלטונו של פיצל ובראשית המנדט. החלק השני עוסק בפעילותו המדינית והמודיעינית של ששון בארץ ישראל המנדטורית ובתרומתו לבניית מערך המודיעין, שכללה טוויית קשרים עם מנהיגים ואישי ציבור ערביים, שנמשכו גם אחרי 1948. בתוך כך מתייחס רן גם לפוליטיקה של הממסד המודיעיני בשנים המעצבות שלפני קום המדינה.⁷ חלק זה הוא בעיני התרומה המשמעותית של הספר משום שהוא אינו נוגע רק לששון, אלא כאמור גם להיסטוריה של בניית הממסד המודיעיני היישובי ושל הקשרים שטווה בעולם הערבי.

6 ראו למשל את הדיון שהציע דרור זאבי על ייצוג נשים בירושלים במאה השבע עשרה בספרות נוסעים אירופיים, לעומת מעמדן כפי שעולה ממסמכי הסגל בירושלים: Dror Ze'evi, "Women in 17th-Century Jerusalem: Western and Indigenous Perspectives,"

International Journal of Middle East Studies 27 no. 2 (1995): 157-173

7 לאחרונה מתפתחת מגמה של כתיבת היסטוריה של סוכנויות מודיעין, וכן של שימוש במסמכים של סוכנויות אלה כמקור לכתיבת היסטוריה, בין השאר של סוריה ושל הסכסוך הישראלי-ערבי. ראו למשל: Meir Zamir, *The Secret Anglo-French War in the Middle East: Intelligence and Decolonization, 1940-1948* (London: Routledge, 2015); Meir Zamir, "The Role of MI6 in Egypt's Decision to go to War Against Israel in May 1948," *Intelligence and National Security* 34, no. 6 (2019): 775-799

בשלב זה אתמקד בחלק הראשון של הספר, העוסק בתנועה הציונית בדמשק, כדי לעמוד על הבעייתיות המחקרית שהוא מייצג ומשעתק בחקר ההיסטוריה של קהילת יהודי דמשק. בחלק זה הכותב מרבה להסתמך על עבודותיו של המנחה שלו, ירון הראל, שקנה לו מעמד סמכותי בכל הקשור להיסטוריה של יהודי דמשק וסוריה. גם אם הכותב אינו מתיימר לספר את סיפורה המלא של הקהילה, דיון בתנועה הציונית בדמשק מחייב התייחסות, ולו כללית, להקשרים רחבים הנוגעים אליה. חסרונו של דיון על ההקשר הרחב אופייני לכתיבה על קהילות יהודיות בכלל, ובמזרח התיכון בפרט. הכתיבה הרווחת נוטה להציגן ככועות קהילתיות המנותקות, לכאורה, מהחברה הסובבת אותן. בספרו של רן חיסרון זה אינו רק ביטוי למאפיין היסטוריוגרפי, אלא גם טענה היסטורית. מהדיון נעדר תיאור של הקהילה על המבנה החברתי והדמוגרפי שלה, של מאפייניה הכלכליים והתרבותיים, ובעיקר חסרה התייחסות למידת השתלבותה בחברה הסובבת וליחסיה עמה בתקופה העוסמאנית, ובהמשך בסוריה הלאומית והמנדטורית. חוסר זה משרת את הנחת היסוד של הכותב: הקהילה היהודית בסוריה בכלל, ובדמשק בפרט, הייתה שרויה בשקיעה תרבותית עמוקה שהציונות ביקשה לגאול אותה ממנה. רן מקבל את הקביעה של ירון הראל ואת תובנותיו כי "דמשק נכבשה זמנית" על ידי הציונות, אך התנועה הציונית לא השכילה להציל את הקהילה משקיעה תרבותית באמצעות הפיכתה לעברית ולציונית, ואף הפקירה אותה כשויתרה על השגת יעד זה.⁸

אחד הביטויים שהכותב מציין לשקיעה התרבותית של הקהילה היהודית הוא העובדה שבניה לא ידעו עברית ודיברו רק ערבית. בקביעה זו הוא נסמך, בין השאר, על דיווחיו של אברהם אלמליח ועל עדותו של ששון עצמו (עמ' 26). אולם רן אינו קורא בביקורתיות את אלמליח וגם לא את ששון, ואינו עומד על הבעייתיות בטענת אלמליח כי שימוש בשפה הערבית בכל היבט של החיים החברתיים מעיד על ירידתה הרוחנית של הקהילה. מובן מאליו כי ערבית הייתה שפת הדיבור בחיי היומיום של יהודים שחיו בסביבה ערבית, ואשר עולמם התרבותי והחברתי היה כולו ערבי, פרט לשפת התפילה. בצדק מציג רן את ששון כיהודי ערבי, ואף ממקם אותו לצד אינטלקטואלים יהודים שהיו חלק מתנועת הנהדה, אך למרבה הפרדוקס הוא מתאר אותם כ"יהודים שהסתערבו" (עמ' 41). אכן, שפתו של ששון הייתה ערבית, זו השפה שלמד בבית הספר, הוא קרא עיתונים בשפה זו וגם כתב בהם. עולמו וחיי התרבות שלו התנהלו בערבית, ובמובן זה הוא אכן היה יהודי ערבי. יתר על כן, רן עצמו מתאר את היכרותו העמוקה של ששון הצעיר עם התפיסות הלאומיות של אינטלקטואלים שנחשבו מבשרי הלאומיות הערבית ועם רעיונותיהם, ואף מציג אותו כלאומי ערבי-סורי (עמ' 35-42, 193-197). לכן לא

8 ירון הראל, דמשק נכבשה זמנית: הציונות בדמשק 1908-1923 (ירושלים: מרכז זלמן שזר, 2015).

ברור מדוע רן מאמץ כלשונה את העמדה של אלמליח על השימוש בערבית כשפת חיי היומיום, ומדוע הוא משתמש בדבריו של ששון כדי לאשרר עמדה זו. הרי דברי ששון מעידים על ערביותם של היהודים ועל רמת ההשתלבות הגבוהה שלהם בחברה הסובבת, ואינם מעידים בהכרח על שקיעת הקהילה.

מקום נוסף שבו רן מקבל את התרשמותו של מקור ללא ביקורת הוא בתיאור של המורה ליברמן, שהגיע מארץ ישראל וציין כי בקהילה היהודית "[...] ההמון עומד על מדרגה קולטורית נמוכה מאד [...] שפת הבית והרחוב היא ערבית. העבודה צריכה להתחיל פה [...] מהבחינה הלאומית והאנושית כללית [...]]" (עמ' 46). ואכן, בעקבות מכתבו של ליברמן החלה פעילות ציונית אינטנסיבית במסגרת תנועות כמו מכבי, ובעשייה חינוכית מגוונת שבמרכזו לימוד העברית. פעילות זו ידעה עליות ומורדות הן בשל האירועים הפוליטיים וחוסר היציבות האזורית במהלך מלחמת העולם ולאחריה, והן בשל יריבויות פנימיות בין המורים העבריים שהגיעו מארץ ישראל לבין גורמים בקהילה היהודית ובאליאנס. שורשיהם של מאבקים אלה היו ביריבויות בקרב חוגים עיתונאיים ציוניים בארץ ישראל. הנה כי כן, כתיבת ההיסטוריה של הקהילה היהודית בדמשק דרך מבטם של השליחים הארץ ישראלים מציגה את הקהילה כנתונה בשקיעה, והופכת את ההיסטוריה שלה לנתונה של ההיסטוריה הציונית.

השליחים הארץ ישראלים, רובם מורים ואנשי חינוך כמו יהודה בורלא ודוד ילין, הגיעו לדמשק בעיקר בעקבות פעולות הגירוש שיזם ג'מאל פאשא במהלך מלחמת העולם. הם ראו את מצבה הקשה של הקהילה, וסברו כי יש להגביר את הפעילות בה, כלומר להצילה משקיעתה התרבותית ומערביותה. הכותב מודע לקשיים בשל תיעוד דל של הקהילה בדמשק, ולכן משתמש בדוחות השליחים הציונים כמקור רב חשיבות, אך נעלמו מעיניו ההטיות הציוניות, ובמידה רבה גם האוריינטליסטיות, בדוחות אלה. אכן, הקהילה הייתה במשבר כלכלי וחברתי עמוק, אך מאפייניה הערביים אינם יכולים להעיד על שקיעה, וגם הנרטיב המתאר את קיומה כבועה יהודית מסוגרת ומנותקת בתוך מרחב ערבי אינו יכול להעיד על כך. ההסתייגות מהקביעה שהקהילה היהודית שקעה מתחזקת לאור הכתיבה העשירה על ההיסטוריה של וְלאית דמשק כמחוז שייצג את תהליכי המודרניזציה במְשָׁרְק מאז המאה התשע עשרה. גם מחקרים המתייחסים ליהודים ולמיעוטים מערערים על ייצוגם כנתונים בשקיעה תרבותית. דמשק הייתה בירתו של מחוז מרכזי שנמצא בליבה של האימפריה, וכלל את אזורי פלסטין-ארץ

9 במאמר המבקש לבחון מחדש את דמותו של ג'מאל פשה, מערערים בן בסט והלוי על האופן שבו נחקקה דמותו בזיכרון ובהיסטוריוגרפיה הציונית, ועל האופן שבו הוצגה יציאתם של יהודים וערבים מערים כמו תל-אביב, יפו ועזה במהלך מלחמת העולם הראשונה. ראו יובל בן בסט ודוד הלוי, "ה'מניפסט' של ג'מאל פאשא: הממשל הצבאי העות'מאני ותושבי הארץ במלחמת העולם הראשונה", קתדרה 165 (תשע"ח), 7-34.

ישראל, לבנון ועבר הירדן. חוקרים התבוננו באזור כולו, ובעיר דמשק בפרט, כדי לעמוד על מגמות ועל תהליכי מודרניזציה בתקופת התנזימאת וגם בתקופת המנדט בתחומי מסחר, כלכלה, השכלה ומשפט, ועל שינויים במבנים חברתיים ואורבניים. במרחב זה ניכרו תופעות מודרניות אופייניות למשק כמו הפוליטיקה של העדתיות ושל "מיעוטים", ההגמוניה הכלכלית-מסחרית של משפחות הנכבדים העירוניות (אע"א) והמעבר שלהן לפוליטיקה לאומית.¹⁰ הטרוגניות דתית, אתנית ועדתית אפיינה את המרחב הסורי, שיהודים ונוצרים היו חלק בלתי נפרד ממנו. לכן, אף שלכל אחת מהקבוצות הדתיות היו מאפיינים היסטוריים נבדלים וייחודיים, אי אפשר לתארן במנותק זו מזו, ובוודאי שאי אפשר לנתקן מההיסטוריות של הרוב המוסלמי. היסטוריה של קהילת יהודי דמשק, שתהיה משוחררת מהלפיתה של הנרטיב הציוני ומפרדיגמות היסטוריוגרפיות כמו תזת "השקיעה" היהודית כמסגרות מסבירות, עדיין ממתינה להיכתב.¹¹ ראוי כי חלופה כזו תציע נרטיב מורכב של ההיסטוריה המודרנית של הקהילה כחלק בלתי נפרד מסביבתה התרבותית, החברתית והפוליטית; ראוי שחלופה כזו תתייחס לדילמות שעמן התמודדו היהודים בעת המודרנית באופן שישתלב במגמות היסטוריוגרפיות עדכניות, ושתאמץ נקודת מבט שאינה יהודית אתנוצנטרית. כאמור, חלקו השני של הספר עוסק במעורבותו של אליהו ששון במודיעיין של היישוב היהודי בארץ ישראל. עבודה מודיעינית בדמשק מטעם מנהיגות הישוב והתנועה הציונית החלה בתקופת שלטונו של פיצל בסוריה. הצורך באיסוף מודיעין בסוריה התעורר בעקבות הקשרים שקיימו פלסטינים עם גורמים פוליטיים ולאומיים סוריים, האי־שקט הפוליטי ערב הכיבוש הצרפתי והחלת המנדט על סוריה, וכן על

10 דוגמאות למחקרים מרכזיים בכיוון זה: Philip Khoury, "Syrian Urban Politics in Transition: The Quarters of Damascus during the French Mandate," in *The Modern Middle East: A Reader*, eds. Albert Hourani, Philip Khoury and Mary C. Wilson (London: I.B. Tauris, 1993), 429-466; Albert Hourani, "Ottoman Reform and the Politics of Notables," in *The Modern Middle East*, 83-109; Abraham Marcus, *The Middle East on the Eve of Modernity: Aleppo in the Eighteenth Century* (New York: Columbia University press, 1989); Stefan Weber, *Damascus: Ottoman Modernity and Urban Transformation, 1908-1918* (Aarhus: Aarhus University Press, 2009); Masters, *Christian and Jews*; Ussama Samir Makdisi, *Culture of Sectarianism: Community, History, and Violence in Nineteenth-Century Ottoman Lebanon* (Berkeley: University of California Press, 2000)

11 על תזת השקיעה היהודית וביטייה ההיסטוריוגרפיים ראו הדיון החשוב של דניאל שרויטר: Daniel Schroeter, "From Sephardi to Oriental: The 'Decline' Theory of Jewish Civilization in the Middle East and North Africa," in *The Jewish Contribution to Civilization: Reassessing an Idea*, eds. Jeremy Cohen and Richard I. Cohen (Oxford: The Littman Library of Jewish Civilization, 2008), 125-148

רקע העימות שהתפתח בפלסטין והתחזקותו של חאג' אמין אל-חוסייני כשחקן מפתח בראשית שנות העשרים. ששון כבר היה אז פעיל ציוני ולאומי ערבי, שהאמין בקיום הציונות לצד הלאומיות הערבית ונהג לכתוב בעיתונות הארץ ישראלית והסורית. רן מראה כיצד פוליטיקאים סורים השתמשו בעיתונות כאמצעי רב השפעה לקידום האינטרסים שלהם, וכיצד השתמשו גם גורמים ציוניים בעיתונים, ואף רכשו כמה מהם, כדי לרכך את דעת הקהל ביחס לציונות ולמפעלה בפלסטין.

ששון עצמו היה מעורב בייסוד עיתון יהודי בשפה הערבית, שנועד לקדם רעיונות בדבר קיום יהודי-ערבי משותף. הוא ראה בעיתונות כלי פוליטי ומודיעיני נגד הפעילות הלאומית הפלסטינית ולמען קידום אינטרסים ציוניים בסוריה. בשלבים מסוימים הוא אף קיווה לגייס את מנהיגות הקהילות היהודיות בדמשק ובחלב לפעול למען מטרות אלה. אולם רן חושף גם כי ששון הציע נקודת מבט יהודית-ערבית-ציונית, שונה מזו של אנשי הממסד הציוני, באשר לדרכי ההסברה שיש לנקוט כדי לקדם את האינטרסים הציוניים. הוא ביקש לקדם את תפיסתו כי קיום לאומי יהודי יתאפשר לצד הלאומיות הערבית, ובה בעת ביקש להשתמש בעיתונות כדי להחליש גורמים ערביים לאומיים רדיקליים (עמ' 129-149). ששון העיד על עצמו כי הוא בקי בנעשה בסוריה הרבה יותר מאנשי הממסד הציוני האשכנזי, ומיטיב להכיר את התרבות הפוליטית הסורית (עמ' 145-164). הוא התנגד לשיטות הפעולה הרווחות של אנשי הממסד הציוני, ביניהן להנחה ש"אפשר לקנות הכול בכסף", וכן התנגד לגישתם המתנשאת ולהדרת היהודים הספרדים והיהודים-הערבים מניהול התנועה הציונית ומוסדותיה (עמ' 146, 212-216). אפשר לסכם בקצרה את הביקורת של ששון בכך שהוא התנגד לאורינטליזם של אנשי הממסד הציוני. דיון ממצה יותר בביקורתו היה מתאפשר בעזרת מיקומו בשיח המחקרי העדכני על חלופות ילידיות שהציעו יהודים-ערבים וספרדים, ביניהן גם חלופות לאומיות, ועל האפשרות שיהיו גשר בין יהודים ובין ערבים לאור הסכסוך המתקדם והולך בפלסטין. חלופות כאלה היו אפשריות בנקודת הזמן הייחודית של המעבר מסדר אימפריאלי עוסמאני לסדר ולשיח לאומיים אחרי מלחמת העולם הראשונה.¹² דמותו של ששון מזמינה פרשנויות מרתקות מעין אלה, אבל הכותב מסתפק ברצף ציטוטים מתוך המסמכים שבידו ככתבם וכלשונם. אין הוא מציע הסבר או פרשנות משל עצמו לציטוטים אלה, גם כשהם מאירי עיניים, והוא מתייחס אליהם כאילו הם מסבירים את עצמם. הצגת ההיסטוריה המודיעינית האישית של ששון כהשתלשלות אירועים ועובדות דקדקנית וליניארית שכזו מחמיצה, לטעמי, את הפוטנציאל הגלום בדמות זו

12 ראו למשל: הלל כהן ויובל עברי, "מולדת משותפת או בית לאומי: בני הארץ, הצהרת בלפור והשאלה הערבית", *תיאוריה וביקורת* 49 (2017): 291-304; Abigail Jacobson and Moshe Naor, *Oriental Neighbors: Middle Eastern Jews and Arabs in Mandatory Palestine* (Waltham, Mass.: Brandeis University Press, 2016)

ובמקורות עליה. הציטוטים הרבים נועדו, במידה רבה, לשרת את טענתו של הכותב, ושל ששון עצמו, כי התנועה הציונית טעתה בכך שלא נענתה לבקשות החוזרות ונשנות של ששון להיעזר בו ולפעול בהתאם להמלצותיו ב"שאלה הערבית". בשל כך החמיצה התנועה הציונית את ההזדמנות לנצל את כישוריו העיתונאיים ואת ערביותו, ולגייס לתכליתה יהודים־ערבים וספרדים נוספים בפלסטין ובסוריה (עמ' 212-216).

באמצע שנות השלושים שירת ששון במחלקה הערבית בסוכנות היהודית, שהייתה אז בחיתוליה. עבודתה הייתה מוגבלת למרחב הארץ־ישראלי־פלסטיני ולפיתוח קשרים ראשוניים עם האמיר עבדאללה (בעיקר באמצעות העברת כספים) ועם פוליטיקאים בעבר הירדן; היא לא פעלה במדינות ערביות אחרות. המחלקה גם לא ייחסה חשיבות רבה לתרגומים שיטתיים מתוך העיתונות במדינות ערב ולשימוש מודיעיני ופוליטי בעיתונות (עמ' 275). לא היו במחלקה אנשים שיכלו לכתוב ערבית ולתרגם ממנה, וששון מילא את החוסר הזה. נוסף על כך, היו לו קשרים עוד מימיו בסוריה עם פעילים פלסטינים וערבים שהיו לכותבים פעילים בעיתונות הערבית בכלל, ובפלסטין בפרט (עמ' 275-285). בשלבים הראשונים הייתה עבודתו במחלקה מוגבלת לתחום הלשוני־עיתונאי, ורק בהמשך היא התרחבה לתחומים מודיעיניים ומדיניים, בעיקר באמצעות קשריו עם יהודים בסוריה שהיו מקורבים לחוגים לאומיים, ודרך קשריו עם בעלי עיתונים, מוציאים לאור, עורכים ועיתונאים. רבים מאנשי העיתונות היו מקורבים לפוליטיקאים פלסטינים וערבים אחרים וגויסו לשמש סוכנים ומודיעים. בהדרגה הפך ששון למעורב בהפעלת מודיעים פלסטינים שפעלו בחוגים מקורבים לחאג' אמין אל־חוסייני, לוועד הפועל, למועצה המוסלמית העליונה, לוועד הערבי העליון ולמפלגת אל־אסתקלאל. בהמשך, בשנים הספורות שקדמו למרד הערבי בפלסטין (1936-1939), היה ששון מעורב גם בפיתוח רשת מודיעים ובאיסוף מודיעין לצרכים ביטחוניים באזור הצפון ובירושלים.

תרומתו של הספר נמצאת בפירוט העשייה הזאת ובציון שמות של מודיעים פלסטינים ופרטים נוספים עליהם, למשל בהתייחסות מאירת העיניים לכך שלא רק עבדאללה, אלא גם נסיב אל־בכרי – מראשי הגוש הלאומי הסורי – קיבל כספים, גויס כסוכן והעביר מידע רב ערך (עמ' 494-515). מידע זה מעיד על הפריסה הרחבה של ההגנה ושל המחלקה הערבית, ועל עומק החדירה של גופים אלה לתוך ארגונים וגופים פלסטיניים פוליטיים, אזרחיים ומחתרתיים, אפילו אל תוך הארגון החשאי של השיח' עז אל־דין אל־קסאם (עמ' 303-319). בשפע המידע ששוטח רן מיטשטש דמותו של ששון, ונדמה כי פועלו הצטמצם להיבטים טכניים של מלאכת התרגום וכי לא מילא תפקיד שכלל גם מתן פרשנות. כיצד קרא את המידע שהתגלגל לידינו, איזה ידע הפיק ממנו ומה חשב עליו; כיצד תפס את תפקידו בהשוואה לדמויות אחרות במערכת, למשל אליהו אפשטיין (אילת), שטווה קשרים מדיניים ואחרים בסוריה ובלבנון – המרחב

הטבעי של ששון – כל זה אינו ברור דיו מן הספר. הכותב אינו מתמודד עם שאלות מעין אלה אלא מתרכז בתיעוד, הצגה ושחזור דקדקניים לעייפה של כל מגע של ששון עם דמויות שפעלו בחוגים פוליטיים בסוריה, ובהמשך גם בעיראק, עם יהודים בסוריה שהיו להם קשרים עם מנהיגים פוליטיים ועם גורמים מארוניים ודרוזיים בלבנון (עמ' 371-425, 441-451).

עבודת האיסוף והתיעוד הזו מרשימה, אך היא נטולת תובנות מושגיות, חסר בה זיקוק של נקודת מבטו של ששון ושל תפיסותיו הייחודיות מתוך השפע העובדתי, ואין בה ניסיון לבחון את התודעה התרבותית והפוליטית שלו לעומקה. ככלות הכול, ששון עצמו הפיק דוחות ארוכים ומפורטים, שניתוח שלהם, למשל בעזרת המתודה של ניתוח שיח, עשוי היה לשפוך אור על ידע מסוג זה ועל עולמם התרבותי של אנשים מקבוצת ההשתייכות שלו, שלא הרבו לכתוב. בפעמים שבהן הכותב מנסה לפתח דיון שכזה, הוא נבלע בים המידע העובדתי. חסרונו של ניתוח הוא ביטוי נוסף למגבלות המתודולוגיה הפוזיטיביסטית בצורתה השמרנית, הרואה בהבאת "כל העובדות", או בהבאתן של עובדות פשוטות ללא כל דיון פרשני, את חזות הכול. הרקע התרבותי של ששון היה שונה מזה של עמיתו, וודאי שהייתה לו נקודת מבט שונה משלהם, לא רק תרבותית אלא גם פוליטית. אך המתודולוגיה שאימץ הכותב מחמיצה את הפוטנציאל לחלץ את נקודת המבט הייחודית של דמותו המרתקת.

חיה במבג'יספורטס